نسخه‌های خطی شرقی و ایرانی در کتابخانه‌های اتریش(ویراست اول)

۱. درآمد: اتریش به مثابه مخزن کهن‌ترین میراث مکتوب فارسی

کشور اتریش و به ویژه پایتخت آن وین، میزبان یکی از غنی‌ترین، منحصربه‌فردترین و ارزشمندترین مجموعه‌های نسخ خطی فارسی در قاره اروپا است. ارزش این گنجینه مکتوب، تنها در تکثر کمی و تعداد مجلدات آن خلاصه نمی‌شود، بلکه اهمیت آن در لایه کیفی و وجود مرواریدهای بی‌بدیلی از تاریخ کتابت ایرانی است.

اتریش نگهبان و میزبان **«کتاب الأبنیه عن حقایق الأدویه»** است؛ اثری که به عنوان **قدیمی‌ترین نسخه خطی تاریخ‌دار موجود به زبان فارسی نو (دری) در سراسر جهان** شناخته می‌شود. این واقعیت علمی که به دلیل ماهیت نخبگانی‌اش کمتر در خارج از حلقه‌های آکادمیک و تخصّصی فیلولوژی مطرح شده، گواهی استوار بر عمق پیوندهای تاریخی اتریش با حفظ میراث تمدنی و مکتوب ایران‌زمین است.[۲]

۲. شکل‌گیری مجموعه‌های نسخ خطی: از دربار هابسبورگ تا ساختار مدرن

کتابخانه ملی اتریش (Österreichische Nationalbibliothek / ÖNB)، وارث و جانشین قانونی کتابخانه دربار امپراتوری هابسبورگ (Hofbibliothek) است. ریشه‌های تأسیس این نهاد به دوران میانه و قرن چهاردهم میلادی بازمی‌گردد، اما در دوران اوج اقتدار امپراتوری هابسبورگ، این مرکز با اتکا به بودجه‌های کلان و گشایش تالار باشکوه باروک (Prunksaal) در سال ۱۷۲۳ در مجاورت قصر سلطنتی هابسبورگ (Hofburg)، به یکی از بزرگ‌ترین و معتبرترین مخازن کتاب در جهان تبدیل شد. این کتابخانه امروزه با نگهداری از بیش از ۱۲ میلیون آیتم، بزرگ‌ترین کتابخانه کشور اتریش است.[۲]

روند ورود نسخه‌های خطی فارسی به وین در قرون هجدهم و نوزدهم میلادی عمدتاً از سه طریق عمده صورت می‌گرفت. کانال اول، بازار کتاب استانبول بود که در آن دوران کانون اصلی دادوستد نسخ خطی در جهان اسلام به شمار می‌رفت و دیپلمات‌ها و کارگزاران وین نسخه‌های نفیس را از آنجا خریداری می‌کردند. کانال دوم، جمع‌آوری متون بوروکراتیک، اسناد و دیوان‌های شعر از قاهره و بالکان توسط مستشاران اتریشی بود. کانال سوم و ارزشمندترین لایه مجموعه نیز شامل هدایای دیپلماتیک و رسمی بود که در جریان سفرهای دوطرفه میان دربارهای ایران (عصر صفوی و قاجار) و امپراتوری اتریش تبادل می‌شد و به طور مستقیم به کتابخانه دربار انتقال می‌یافت.

۳. کتاب الأبنیه: کهن‌ترین سند منثور و تاریخ‌دار زبان فارسی در جهان

نگین درخشان و بی‌بدیل مجموعه‌های شرق‌شناسی در وین، نسخه خطی **«کتاب الأبنیه عن حقایق الأدویه»** تالیف **ابومنصور موفق‌الدین هروی** است. بر اساس اسناد و بیانیه‌های رسمی کتابخانه ملی اتریش، این متن *«قدیمی‌ترین نسخه اصیل و دارای تاریخ مکتوب به زبان فارسی نو در سراسر جهان است که از قرن یازدهم میلادی (قرن پنجم هجری) به سلامت به دست ما رسیده است».[۳] این اثر در واقع یک دانشنامه و دایرةالمعارف پیشرو در حوزه داروشناسی گیاهی و پزشکی سنتی است که در آن، خواص، کاربردها و نام‌های بیش از ۵۸۵ داروی گیاهی، معدنی و جانوری به دقت تشریح شده است.

اهمیت چندبُعدی نسخه وین

ارزش این نسخه خطی در پژوهش‌های ایرانی و جهانی در سه سطح کلیدی تبیین می‌شود:

* **ارزش زبان‌شناختی و فیلولوژیک:** این کتاب در سال **۴۴۷ هجری قمری (۱۰۵۵ میلادی)** توسط شاعر و واژه‌پژوه نامدار ایرانی، **اسدی طوسی** (خالق اثر حماسی گرشاسب‌نامه و لغت فرس) کتابت شده است. خط این نسخه، کهن‌ترین نمونه موجود از نثر فارسی کلاسیک (سبک خراسانی) است و به عنوان مرجع اصلی زبان‌شناسان تاریخی برای ردیابی تحول آوایی و واژگانی زبان فارسی نو عمل می‌کند. علامه علی‌اکبر دهخدا برای تدوین حرف «الف» و مبانی دستوری لغت‌نامه بزرگ خود، به طور گسترده به عکس‌های این نسخه استناد کرده است.
* **تاریخ علم و پزشکی:** این اثر بازتاب‌دهنده نقطه‌ی عطف دانش داروشناسی در ایران میانه و انتقال طب جالینوسی و بقراطی به درون ساختار علمی تمدن اسلامی است.
* **نسخه‌شناسی و هنر کتاب‌آرایی:** نوع کاغذ (کاغذ سمرقندی یا خانبالغ)، جوهر و شیوه‌ی خط کوفی-تعلیق اولیه اسدی طوسی در این اثر، آن را به یک شاهکار موزه‌ای با قدمتی نزدیک به هزار سال تبدیل کرده است.

٤. کاتالوگ‌های علمی، فهرست‌نگاری و نهضت دیجیتالی‌سازی

دسترسی جامعه علمی جهان به این گنجینه‌ها، مدیون یک سنت طولانی و دقیق در فهرست‌نگاری آکادمیک است. **گوستاو فلوگل (Gustav Flügel)** (۱۸۰۲–۱۸۷۰)، خاورشناس برجسته، با تدوین کاتالوگ عظیم و سه‌جلدی خود با عنوان *«نسخه‌های خطی عربی، فارسی و ترکی کتابخانه دربار امپراتوری در وین» در بین سال‌های ۱۸۶۵ تا ۱۸۶۷، نخستین نقشه جامع علمی را از این مخزن به دانشمندان اروپایی ارائه داد.[۴]

در قرن بیستم، این مسیر با تمرکز بر جنبه‌های هنری تکامل یافت؛ **دورتیا دودا (Dorothea Duda)** در سال ۱۹۸۳ با انتشار کاتالوگ تخصصی *«نسخه‌های خطی اسلامی: نسخه‌های خطی فارسی»* به بررسی، توصیف و تحلیل مینیاتورها، تذهیب‌ها و شاهکارهای هنری موجود در لابلای صفحات این نسخه‌ها پرداخت.[۵]

در دوران معاصر، دانشمندان برجسته ایرانی نیز به این فرآیند غنا بخشیدند. استاد **ایرج افشار** به همراه **احمدرضا رحیمی‌ریسه** با تألیف کتاب *«فهرست دست‌نویس‌های فارسی در کتابخانه ملی اتریش و آرشیو دولتی اتریش در وین»* (۱۳۸۲)، توصیف دقیقی از این آثار بر اساس استانداردهای مدرن ایرانی ارائه کردند. امروزه، کتابخانه ملی اتریش در چارچوب یک کلان‌پروژه بین‌المللی به نام **پروژه کالاموس (Qalamos)**، در حال دیجیتالی‌سازی باکیفیت و فهرست‌نگاری الکترونیکی تمام متون شرقی و فارسی خود است تا امکان دسترسی آزاد پژوهشگران سراسر جهان را به این نسخه‌ها فراهم سازد.[۱]

۵. اهمیت بین‌المللی در تصحیح متون و همکاری‌های فیلولوژیک

نسخه‌های خطی فارسی موجود در وین، صرفاً اشیایی تزیینی یا موزه‌ای نیستند، بلکه نقشی زنده و ارگانیک در جبهه پیشرو تصحیح متون کلاسیک فارسی ایفا می‌کنند. در بسیاری از موارد، به دلیل قدمت بالای کتابت متون موجود در وین یا ضبط‌های منحصربه‌فردِ آن‌ها که از دستبرد اسقاط و تحریف کاتبان ادوار بعدی در امان مانده‌اند، نسخه وین به عنوان «نسخه بدل اصلی» یا متن مبنا در تصحیح شاهکارهای ادبی استفاده می‌شود.

در بخش ایران‌شناسی دانشگاه وین، اساتید و دانشجویان دکتری به طور مستمر از این منابع آرشیوی و همچنین اسناد مکتوب موجود در آرشیو دولتی اتریش (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) برای واکاوی تاریخ اداری عصر صفوی، مکاتبات شاهان قاجار با امپراتوران اتریش و تحلیل‌های متن‌شناختی بهره می‌برند.

۶. نتیجه‌گیری: مسئولیت مشترک تمدنی

گنجینه نسخه‌های خطی فارسی در اتریش، یک میراث فرهنگی فراملی و دوسویه است که پل ارتباطی مستحکمی را میان پهنه فرهنگی ایران و حوزه آکادمیک اتریش ایجاد کرده است. اگرچه این متون از نظر حقوقی و فیزیکی در مالکیت نهادهای رسمی وین قرار دارند، اما از نظر معنوی و محتوایی، بخشی تفکیک‌ناپذیر از حافظه جمعی و تمدنی بشریت به شمار می‌روند.

توسعه همکاری‌های مشترک بین کتابخانه ملی ایران، دانشگاه‌های تهران و دانشگاه وین در زمینه‌های مرمت آسیب‌شناختی کاغذ، دیجیتالی‌سازی اشعه‌ای و بازخوانی متون کهن، نمونه‌ای عالی از «دیپلماسی علمی» (Science Diplomacy) است؛ فرآیندی سازنده که می‌تواند فراتر از نوسانات سیاسی و ژئوپلیتیک، گفتگوی اصیل میان نخبگان دو کشور را زنده نگه دارد.

منابع و مآخذ:

منبع فارسی:

[۱] افشار، ایرج و رحیمی‌ریسه، احمدرضا. (۱۳۸۲). *فهرست دست‌نویس‌های فارسی در کتابخانه ملی اتریش و آرشیو دولتی اتریش در وین*. تهران: بنیاد نشر فهرستگان. (بخش دیجیتال متصل به مأخذ آنلاین پروژه: qalamos.net).

منابع انگلیسی

- [2]. Austrian National Library (ÖNB). (2024). "History and Collections of the Imperial Library". Official Corporate Website, available at: onb.ac.at/en/about-us/history.
- [3]. *Austrian Cultural Heritage Preservation*. (2018). "Kitab al-abniya an haqayiq al-adwiya: The Oldest Dated Persian Manuscript". *Austriaca Project*, Vol. 7, pp. 112–118.
- [4]. Flügel, Gustav. (1865–1867). *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*. 3 Bände. Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei.
- [5]. Duda, Dorothea. (1983). *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Österreichischen Nationalbibliothek: Islamische Handschriften I. Persische Handschriften*. Band 4. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (ÖAW). ISBN 3-7001-0571-1.